XII. Moderniųjų laikų archeologija
Modern Age Archaeology

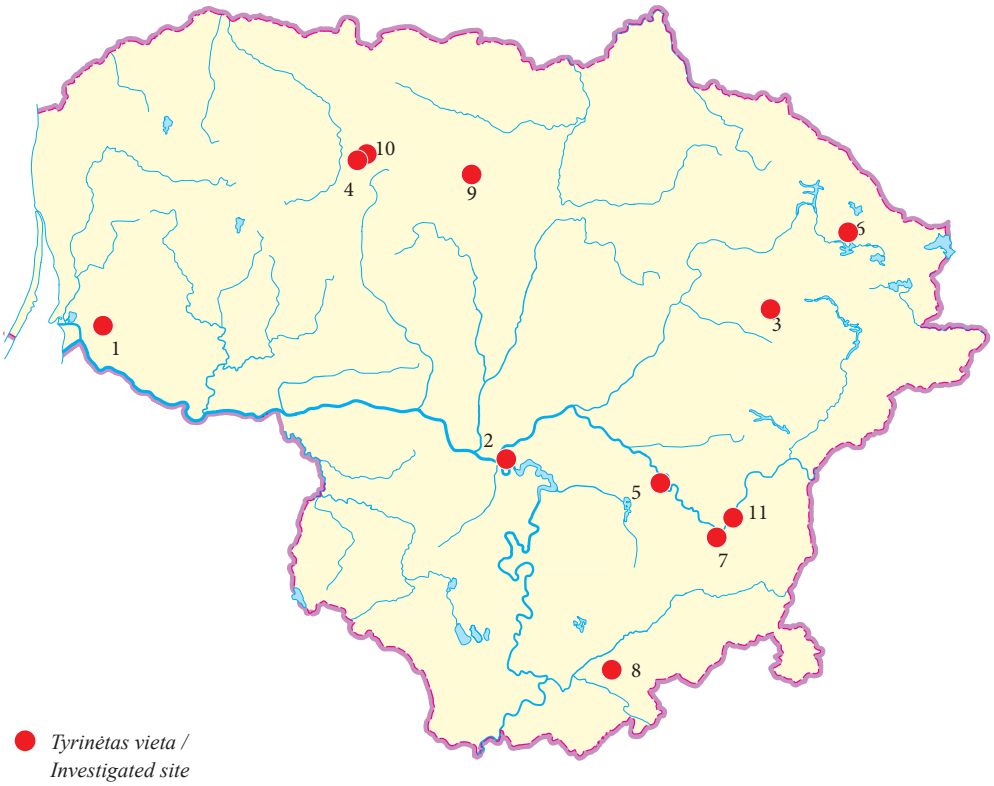

● *Tyrinėtas vieta / Investigated site*

1. *Armalėnai*
2. *Kaunas*
3. *Kuktiškės*
4. *Mingėliai*
5. *Paaliosė*
6. *Pagrandos*
7. *Paneriai*
8. *Palkabalis*
9. *Rokoniai*
10. *Smilgiai*
11. *Vilnius*

Diana Antropikaitė,
Ingrida Čičiurkaitė

II Pasaulinio karo vokiečių belaisvių kapinės Kaune

2016 m. buvo tęsiama 2015 m. pradėta vokiečių karo belaisvių kapinių paieška ir tyrimai Kauno tvirtovės dešiniojo Nemuno kranto centrinio įtvirtinimo reduto (UK 26533) teritorijoje (*ATL 2015 metais*, 2016, p. 477–478). Darbai vykdyti Vokietijos visuomeninės organizacijos VDK užsakymu.

Redutas ir apie 1 km atstumu į ŠR nuo jo esantis Kauno VI fortas priklauso 1882–1915 m. suformuotai Kauno tvirtovės gynybinei sistemai. Pokario metais VI forto teritorijoje veikė vokiečių karo belaisvių lagerio 390-asis centrinis skyrius. Turimais duomenimis, į R nuo dabartinės Breslaujos gatvės, į V ir Š nuo reduto buvo lagerio pastatai (1 pav.), o pačiame VI forte veikė centrinis lazaretas – specialioji ligoninė 1245. 390-asis lageris oficialiai buvo įkurtas 1945 m. spalio mėnesį, jis priklausė TSRS NKVD Vyriausiajai plentų valdybai (Tininis V., *Vokietijos ir jos sąjungininkų karo belaisviai Lietuvoje 1944–1949 m.*, V., 2016, p. 299).

Vokiečių karo belaisvių lagerių Lietuvoje veiklą tyrinėjusio Vytauto Tininio teigimu, 390-asis lageris buvo vienas prasčiausių ne tik Lietuvoje, bet ir visoje Tarybų Sąjungoje. Lagerio vadovybė ir darbuotojai nesugebėjo organizuoti belaisvių darbo, sudaryti geresnių buities ir gydymosi sąlygų, klestėjo vagystės ir korupcija. Lageriui įsikūrus, 1945–1946 m. žiemą belaisviai praleido paskubomis suręstuose barakuose, prastai maitinami ir blogomis sanitarinėmis sąlygomis. Lageryje trūko medikamentų ir medikų, nebuvo pirčių ir dezinfekcijos kameros parazitams atsikratyti. Dėl to belaisviai sirgo epideminėmis ir lėtinėmis ligomis, daug jų mirė. Sparčiai didėjo belaisvių mirtingumas. 1945 m.

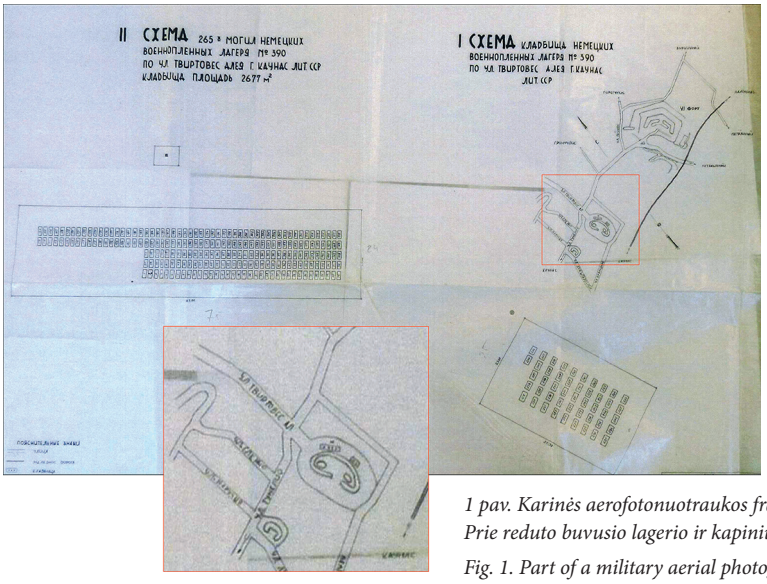

1 pav. Karinės aerofotonuotraukos fragmentas. Prie reduto buvusio lagerio ir kapinių vaizdas.

Fig. 1. Part of a military aerial photograph. A view of the camp and cemetery near the redoubt.

rudenį – 1946 m. žiemą belaisviai sirgo difterija, distrofija, plito dėmėtosios ir vidurių šiltinės epidemijos. Dėl prastos būklės 390-asis lageris 1946 m. pavasarį buvo uždarytas, o redute buvusios kapinės perduotos 296-ojo lagerio 6 skyriui.

2016 m. tyrimų vietoje lankęsi miesto gyventojai pasakojo, kad kartais vakare į lagerį grįžtantiems belaisviams vietiniai žmonės prie kelio palikdavo su lupenomis virtų bulvių ar duonos gabalėlių. Gyventojai, prisiimdami asmeninę atsakomybę, galėdavo iš lagerio samdyti belaisvius ūkio ar remonto darbams. Papasakotas vienas atvejis, kaip vietinis gyventojas paėmęs į savo namus belaisvį sienų tinkavimo darbams. Tinkavimas truko apie pusmetį, kad tik šiuo metu belaisvis galėtų geriau pavalgyti (Gričiupio seniūnės J. Žakevičienės ir Kauno bendruomenės centro „Girsta“ pirmininkės Z. Streikienės žodinė informacija).

Kaip rodo archyviniai duomenys, vienos iš centrinio lagerio kapinių buvo suformuotos reduto R šlaite. Iš komisijos lagerio patikrinimų žinoma, kad laidojant belaisvius nesilaikyta TSRS NKVD direktyvų ir įsakymų. Minima blogai tvarkoma mirusiųjų registracija, padrikas laidojimas, laidojimo knygose nurodomi išgalvoti kapinių kvadratai ir kapų numeriai, visi mirusieji, net karininkai, laidoti nuogi, po kelis belaisvius viename kape. Pagal reikalavimus, eiliniai turėjo būti laidojami aprengti apatiniais drabužiais, o karininkai – su uniforma. Pagal Kauno miesto vykdomojo komiteto reikalavimus mirusieji turėjo būti laidojami 2,5 m gylyje, užpilant ant jų chloro kalkių.

Kapinės, nuo 1946 m. pavasario buvusios 296-ojo lagerio žinioje, uždarytos 1947 m. lapkričio mėnesį. Tikslus redute palaidotųjų skaičius nežinomas, tačiau 6 dešimtmečio kapinių būklės patikros dokumentuose minima 250 kapų. Tvarkant vadinamųjų keturių komunarų paminklo aplinką, didžioji kapinių dalis buvusi sulyginta. Galiausiai 1959 m. apleistos, neprižiūrimos kapinės turėjo būti likviduotos sulyginant paskutinius keliasdešimt išlikusių kapų kauburėlių.

2015 m. reduto R šlaite, numanomoje karo belaisvių kapinių vietoje atlikti žvalgomieji tyrimai. Jų metu netoli paminklinės plokštės karo belaisviams aptiktos dvi kapų duobės su be tvarkos sulaidotais žmonių palaikais.

2016 m. reduto teritorijoje, vokiečių karo belaisvių kapinių vietoje ištirtos 3 bendro 118 m^2 ploto perkasos. Ekshumuota 111 belaisvių palaikų. Mirusieji laidoti piltiniame kietame molingame sluoksnyje, suformuotame XIX a. pabaigos įtvirtinimų reduto formavimo metu. Po juo 60–90 cm gylyje fiksuotas iki reduto įrengimo buvęs paviršius – 10–20 cm storio pilkšvas smėlingas sluoksnis. Žemiau glūdi rusvas kietas molis.

Nustatyta ŠR kapinių riba. Medžiais neapaugusioje teritorijoje atidengtos dvi kapų eilės, orientuotos ŠV–PR kryptimi. Vienoje jų, sudarančioje kapinių ŠR kraštą, atidengta 13 kapų duobių su masiniais palaidojimais. Vienoje kapo duobėje buvo palaidota nuo 6 iki 11 mirusiųjų (2–3 pav.). Iš 13 duobių ekshumuota 110 palaikų. Pastebėta kapų duobių didėjimo tendencija iš PR į ŠV – nuo 1,9x0,5 iki 2,8x0,6 m dydžio. Taigi, ši eilė greičiausiai pradėta formuoti nuo PR pusės.

Apie 1,4 m atstumu į PV nuo masinių kapų eilės, kylant į reduto šlaitą, nustatyta kita kapų eilė. Dėl esamos augmenijos šioje eilėje atidengta viena kapo duobė. Joje aptikti vieno individo palaikai. Mirusysis palaidotas per mažoje, 1,7x0,55 m dydžio duobėje, 90 cm gylyje. Dėl esančių medžių ir menkaverčių krūmų daugiau plėsti tyrimų ploto 2016 m. nebuvo galimybės.

Galimai kapinių ŠR ribą sudaranti kapų eilė su masiniais palaidojimais suformuota

1945–1946 m. žiemą, kai belaisvių mirtingumas buvo didžiausias. Įšalusiame kietame molingame kapinių grunte vietoj pavienių duobių kiekvienam belaisviui kastos nežymiai didesnės ir gana negilios duobės didesniam palaikų skaičiui. Siekiant sutalpinti duobėje kuo daugiau palaikų, apatinius palaikus dažniausiai galvomis ir pečiais atremdavo į trumpąsias duobės sieneles, taip taupant duobės plotą. Viršutiniai palaikai buvo dedami chaotiškiau – aukštielninki, kniūbsti, keli net suriesti ant šono.

Pagal lagerio valdybos reikalavimus, karininkai turėjo būti laidojami su uniforma, o eiliniai – su apatiniais drabužiais. Tačiau prie aptiktų palaikų daugeliu atvejų nebuvo jokių daiktų, t. y. belaisviai galėjo būti laidoti nuogi. Mažiau nei pusė mirusiųjų buvo su menkomis aprangos liekanomis – plastikinėmis, metalinėmis, medinėmis, kriauklinėmis marškinių sagomis (4 pav.). Dalis sagų nuo vokiečių karinių uniformų. Taip pat rasta korodavusių diržo sagčių ir reguliatorių. Prie vieno individo (13) aptikta muilinė su muilo gabaliuku.

Prie individo 92 rastas 9x4 cm dydžio vario lydinio kryžius. Tai retas radinys, žinant, kad belaisviams tokio pobūdžio asmeninių daiktų ir karinių apdovanojimų buvo negalima turėti. Tokius daiktus belaisviai slėpdavo barakuose, pvz., sienų plyšiuose, ar nešiojo su savimi. Daiktų gausa išsiskiria tik 35–45 m. amžiaus individas 48. Belaisvis turėjo stiklinį kairės akies protezą. Jo dubens srityje rastas karinis identifikavimo žetonas, akiniai su dėklu, pypkė, veidrodėlis ir barzdos šepetėlis, sagų ir diržo reguliatorius (5 pav.). Karinis žetonas ypatingas tuo,

2 pav. Kapo duobėje palaidoti 8 individai iš ŠR. D. Antropikaitės nuotr.

Fig. 2. The remains of eight individuals in a grave pit, as seen from the NE.

3 pav. Kapo duobė su 7 belaisvių palaikais iš ŠR. D. Antropikaitės nuotr.

Fig. 3. The remains of seven prisoners in a grave pit, as seen from the NE.

4 pav. Prie belaisvių palaikų aptiktos sagos. U. Bandzevičiaus nuotr.

Fig. 4. Buttons discovered near the prisoners' remains.

0 5 cm

5 pav. Individas 48, dėklo su akiniais liekanos. U. Bandzevičiaus nuotr.

Fig. 5. Individual 48 and the remains of a case with glasses.

0 3 cm

6 pav. Dehidruotų smegenų audinio liekanos. I. Čičiurkaitės nuotr.

Fig. 6. The remains of dehydrated brain tissue.

kad jame, be kario ir dalinio numerio, yra asmens vardas ir pavardė.

Ekshumuotų palaikų amžius – 20 – daugiau kaip 50 metų. Didžiausią dalį sudaro 20–35 m. amžiaus individai (56 iš 111). Daug skeleto pakitimų yra siejami su dideliu fiziniu krūviu (galimai tiek esant fronte, tiek belaisvių stovykloje). Apie pusės visų aptiktų mirusiųjų stuburo slanksteliai buvo su Šmorlio mazgais. 70 individų atveju fiksuota artritinių pakitimų, kurių daugiausia pastebėta dubenkaulių gūžduobėse ir šlaunikaulių galvose. Aptikta anatominių variacijų, 2 osteomos ir 1 traumos atvejis. Nustatyta įvairaus pobūdžio kaulų lūžių (perimortalinių, kompresinių ir sugijusių). Dešinės pusės šonkauliuose dažnai aptinkami su deformacijomis sugijęs lūžiai.

Keturių skeletų kauluose pastebėta žalsvos spalvos dėmių – galimai žaizdų vietos. Keli periostito, mažakraujystės (anemijos) ir dažnesni dantų iškritimo ar išrovimo atvejai (pasitaiko ir jauno amžiaus individams) galėtų būti vitaminų ir mineralinių medžiagų trūkumo organizme rodiklis. 18 individų kaukolėse aptikta dehidruotų smegenų audinių fragmentų (6 pav.).

Palaikai bus perlaidoti Kauno Aukštųjų Šančių karių kapinėse. Negausios ir prastai išlikusios kapuose aptiktos aprangos liekanos ir kiti daiktai bus perlaidoti kartu su palaikais. Karių identifikavimui ir simbolinės reikšmės kario palikuonims galintys turėti radiniai bus perduoti VDK.

The Second World War German POW Cemetery in Kaunas

In 2016, the investigation, begun in 2015, of the German POW cemetery in the territory of the redoubt of the Kaunas Fortress's central fortification on the right bank of the Nemunas continued (Fig. 1). Three trenches (118 m^2) were excavated and 111 POW remains were exhumed. Two rows of graves were discovered and the NE boundary of the POW cemetery was determined. The cemetery belonged to the central department of the 390th camp, which operated in the vicinity of the Sixth Fort and redoubt in Kaunas. Thirteen grave pits with mass burials were unearthed in the row of graves that formed the cemetery's NE boundary. 6–11 individuals had been interred in each pit. The dead had been laid chaotically: on their back, stomach, or semi-flexed on their side (Figs. 2–3). Roughly 1.4 m to the SW of the row of mass graves, another row of graves was discovered ascending the redoubt's slope. Owing to the trees at the site, only one grave pit was unearthed, revealing a single burial.

The row of mass graves could have been created during the winter of 1945–1946 when the greatest POW mortality rate occurred. The ages of the exhumed remains ranged from 20 to over 50. The prisoners had been interred almost without clothing. One or several buttons were found near some of the individuals (Fig. 4). Several had been buried with personal items (Fig. 5) or personal hygiene articles. Fragments of dehydrated brain tissue were discovered in 18 skulls (Fig. 6). The remains were reburied in the Aukštieji Šančiai Military Cemetery in Kaunas.

Diana Antropikaitė

Pagrandų II Pasaulinio karo vokiečių karių palaidojimo vieta

2016 m. Pagrandų kaime (Zarasų r., Salako sen.), II Pasaulinio karo vokiečių karių palaidojimo vietoje VDK užsakymu vykdyti ekshumavimo darbai. Informacijos apie karių palaidojimų vietą suteikė sodybos savininkai. Žinios apie prie pat namų esančią kapavietę buvo perduodamos iš kartos į kartą. Sodybos namas pastatytas jau karo metu, 1940 m. Užėjus frontui vokiečių kariai liepė Pagrandų gyventojams pasitraukti iš kaimo į Š esančių ežerų pusėn. Tada naujai statytame dideliame name įkurtas štabas. Prie pat namo, dalyvaujant vokiečių kunigui, palaidoti Drobiškių kaimo apylinkėse žuvę kariai. Greičiausiai vieta palaidojimui prie pat namo buvo tinkamiausia ar patogiausia. Galbūt arti nebuvo kaimo kapinaičių ar kito ryškaus orientyro, tinkamo palaidojimui.

Ištirta bendro 16,45 m² ploto perkasa. Po velėna ir dirvožemio sluoksniu nuo 20–30 cm gylio atidengtas gelsvo–rusvo smėlio su molio intarpais sluoksnis – įžemis. Jame fiksuotas 2,3x2,25 m dydžio kapo duobės kontūras. Duobė buvo tik 2,8 m nuo namo pamatų. Pašalinus maišytą smėlingą duobės užpildo gruntą, 1–1,1 m gylyje atidengti 4 karių palaikai (1 pav.). Mirusieji palaidoti tvarkingai, vienas šalia kito, galvomis orientuoti į ŠR, pastato link. Mirusiųjų rankos sulenktos juosmens srityje, kojos ištiestos. Trys iš keturių palaikų buvo perrišti ryšio laidais ties kaklo, juosmens, šlaunų, kelių ir blauzdų sritimi. Kadangi, anot liudininkų, palaikai buvo atgabenti iš Drobiškių kaimo, esančio

1 pav. Pagrandų kaime atidengtas vokiečių karių palaidojimas prie pat sodybos namo iš PV. D. Antropikaitės nuotr.

Fig. 1. The burial of German soldiers unearthed close to a house in Pagrandai village, as seen from the SW.